

Вадим Куцевич*доктор архітектури, професор,
дійсний член Української академії архітектури*

Соціологічні аспекти вільного часу як передумови формування типології закладів дозвілля

Анотація. У статті висвітлюється феномен вільного часу і його вплив на створення передумов формування відповідних закладів дозвілля.

Ключові слова: вільний час, дозвілля, спілкування, суспільні відносини, соціальні групи, заклади обслуговування, житлові райони.

Реальна величина вільного часу, який наявний у нашому розпорядженні, залежить від соціально-економічних, демографічних та інших факторів. Вона визначається досягнутим рівнем виробничих сил, характером суспільних відносин, загальним культурним і освітнім рівнем, потребами суспільства, нарешті завданнями, які воно ставить перед собою. На величину цього часу впливає вік, стать, рівень зайнятості, освіти, сімейний стан і т. ін. [1, 2, 3].

Вільний час — це складова позаробочого часу, а отже, залежить від величини і структури останнього. Він і називається вільним, тому, що не залежить від трудових функцій і обов'язків людини, задоволення її фізіологічних потреб, від роботи з ведення домашнього господарства. Вільний час — це простір для людського розвитку.

Згідно з розрахунками фахівців, витрати на домашню працю складають близько 200 млрд люд.-годин на рік. Для порівняння: у суспільному виробництві витрачається близько 212 млрд. люд.-годин [4].

Вільний час дає змогу формувати дозвілля людини. Розкривши поняття «дозвілля», ми зможемо чіткіше визначитися у подальших дослідженнях. Так, французький соціолог Ж. Дюмазадьє вважає, що дозвілля — це сукупність занять, яким індивід може віддаватися зі своєї волі з метою відпочинку, для розвитку своїх знань, а також добровільної участі в суспільному житті у вільний від професійних, сімейних і громадських обов'язків час [5]. Він визначає специфічні характеристики дозвілля, пов'язані з вільним вибором аматорських занять і підкреслює три функції дозвілля: відпочинок, розваги і розвиток особистості.

Бельгійський вчений П. Сівадон визначає дозвілля в цілому, як вільний вибір різних видів діяльності на противагу обов'язковим заняттям, як звільнення від примусу, забор'язань, монотонності вражень і пропонує використовувати для відпочинку ефекти контрастів — усе, що звільняє людину від обмежень звичайного життя і сприяє зняттю напруження. Він вважає, що одна з голов-

них потреб організму — це необхідність ритмічної зміни занять, тому в майбутньому діяльність людини підкорятиметься ритмам високоорганізованої праці і розумного відпочинку [6].

П. Сівадон підкреслює доцільність проведення відпочинку в районах, що розташовані далеко від основного місця проживання, адже відстань збільшує цінність часу з точки зору більшої ефективності відпочинку. У людині закладена органічна потреба найтіснішого контакту з природою, що виявляється у філогенічній регресії, тобто в підсиленні тяжіння до світу природи, як реакції на зростаючу урбанізацію. На противагу обов'язковим заняттям для підтримання біологічної рівноваги людини необхідне створення штучного середовища, яке різко відрізняється від звичайного.

Відомий архітектор Ж. Канділіс розглядав дозвілля, як засіб біологічного відновлення порушення рівноваги психічної і фізичної сторін життя людини [7].

Узагальнивши розглянуті поняття, можна дійти висновку, що дозвілля — це сукупність занять у вільний час, за допомогою яких задовольняються безпосередні фізичні і духовні потреби людини, що мають відновлюваний характер. Крім того, під час дозвілля розвивається особистість, що співпадає із задоволенням потреби відновлення.

Сьогоднішня ситуація у сфері найбільш масового клубного дозвілля багато в чому визначається пережитими нашою країною колосальними соціальними потрясіннями. З країни переважно селянської, у якій життя більшості населення регулювалося нормами традиційного устрою, менш ніж за століття подала індустріальна країна.

Процес урбанізації та індустріалізації, колективізація, голодомор і війна — усе це стало факторами розриву традиційних (зокрема родинних і обшинних) локальних зв'язків. Територіальні спільноти (сільські і міські) і родина перестали бути надійними хранителями і трансляторами культурних норм, місцевої традиції, й зокрема дозвілля. Як і раніше, переважна частина населення проживає в умовах «раннього міського побуту», тобто — без комунальних зручностей та у квартирах малосімейного типу. Такий побут, на жаль, породжує продукт квазіміської свідомості і модель поведінки у сфері дозвілля, яка характеризується примітивними, а іноді деструктивними заняттями (спільне споживання спиртних напоїв, монотонні одноманітні ігри і т. ін.).

Досить високий рівень освіти і загальної поінформованості, готовності більшості працівників до сприйняття нового перебуває у протиріччі з кваліфікаційною структурою зайнятості [8]. Значні розбіжності в умовах та рівні життя між регіонами і типами поселень стали суттєвим фактором соціальної диференціації і породжують міграцію із сіл до міста, а особливо до найбільших міст. Мігранти зазвичай — це особлива і стійка спільнота, для якої характерні схожі умови праці та побуту, а також низька соціалізація і слабке оволодіння міським середовищем, що впливає на проведення їхнього дозвілля. Мешканці гуртожитків, порівняно з іншими групами рідкісні гості у закладах культури, в аматорських об'єднаннях, і просто у неформальних групах для проведення

дозвілля. Домінанти їхньої поведінки в дозвіллі — пасивне споживання культурних продуктів (ТВ, кіно) або розваги.

Незважаючи на величезну кількість видів дозвілля, для більшості соціальних груп усталюється стандартизоване проведення вільного часу, для якого властивий достатньо вузький набір та обмежена тривалість занять [9, 10].

Однією з основних умов, що визначають стандарти дозвіллевої поведінки, є наявність і структура вільного часу. Сьогодні в Україні у працюючих категорій населення вільний час становить лише 1/5 річного фонду часу.

Однак існує ряд соціальних груп, у яких фонд вільного часу набагато більший: підлітки і молодь, яка не має дітей; самотні, жінки з дорослими дітьми та пенсіонери. Ці групи мають сьогодні високий потенціал дозвілля, але в їхній поведінці помітна тенденція, констатована в усьому світі як «шок вільного часу». Вона спостерігається тоді, коли людина не в змозі культурно використати час, вільний від постійних занять та вдається до соціально-, психологічно- і особисто-деструктивних форм його проведення. Саме ці групи населення мають стати сьогодні предметом спеціальної роботи, адресатами нової культурної політики країни.

Іншу групу проблем у сфері дозвілля являє собою категорія людей, які працюють і мають велике трудове навантаження (робоче і побутове) та ставлять на перший план дозвілля відпочинок, рекреацію і психологічне розвантаження. Ці групи характеризуються, як правило, дефіцитом вільного часу, а тому мають потребу в особливому режимі організації дозвілля.

Однак справа не тільки в кількісних характеристиках вільного часу. Чималу роль відіграє його структура і зміст. Вільний час, — що являє собою як дозвілля, так і час більш піднесеної діяльності — зрозуміло, перетворює того, хто ним володіє, в іншого суб'єкта, і в такій ролі він вступає у безпосередній процес виробництва.

Виділимо дві основні функції піднесеної діяльності — регенераційну (відновлювальну) і генераційну (розвиваючу), які реалізуються під час відпочинку, у розрядці, розвагах та в розвитку особистості. Наприклад, вільний час одружених жінок, що працюють і тих, що мають дітей, характеризується, як правило, регенераційною діяльністю, а вільний час представників соціально-професійних груп, що працюють на виробництві, з певною часткою творчості, відзначається генераційною діяльністю [11, 12].

Вільний час людини, хоча і є відносно самостійною сферою життя, зазнає на собі впливу його виробничої діяльності (сама ж людина суб'єктивно здатна не відчувати його), що може мати різні наслідки. В одному випадку цей вплив позначається в так званому компенсаторному характері вільного часу: дозвіллева діяльність виконує роль компенсації, заповнює «втрати», яких людина зазнає в робочій сфері, тобто «додає» працівникові те, що він недоотримує у ній. Так, представникам переважно розумової праці може не вистачати фізичної активності, тоді як працівникам фізичної — пізнавальної. Як показують дослідження перша група набагато частіше прагне заповнити недоліки фізичної активності, ніж друга — дефіцит інтелектуальних занять.

Однак і компенсаторний характер використання вільного часу виявлятиметься ще досить довго з огляду на наявність великого обсягу нетворчої, або малокваліфікованої ручної фізичної праці. У міру скорочення питомої ваги такої праці вільний час використовуватиметься більш раціонально, в інтересах цілісного розвитку особистості. Натомість заповнення вільних годин діяльністю, спрямованою на вдосконалення духовного світу людини, сприятиме зміні характеру і змісту праці.

Особливого значення набуває також вільний час, насичений творчою діяльністю (самоосвіта, технічна та науково-технічна творчість, різного роду аматорські заняття і т. ін.). Таке заповнення вільного часу притаманне дорослим людям, що перебувають у межах активного трудового віку, а також дітям і підліткам.

Ще одна тенденція раціонального використання вільного часу пов'язана з перетворенням його на засіб формування дійсно здорового способу життя — це підвищення рівня фізичної активності людини, що пов'язане із збільшенням витрат часу на заняття фізкультурою і спортом, туризмом, працею на садово-городніх ділянках і т. ін. Водночас, проведені автором статті дослідження засвідчують деяке зниження витрат вільного часу на заняття фізкультурою і спортом у чоловіків і жінок, що відбулося за останні 20 років (цим видом діяльності займаються менше 40 % населення у віці до 30 років і тільки 25 % — старші 30 років).

Розгляд особливостей дозвілля і способу життя різних соціально-демографічних груп населення показав відносно тісний взаємозв'язок з їхнім місцем проживання. До таких груп зазвичай належать діти, підлітки, батьки неповнолітніх дітей, люди літнього віку та інваліди [13].

Для визначення видів діяльності і форм проведення дозвілля, які можуть бути включені в культурні центри житлових районів, слід визначити основні компоненти дозвілля родин, що мають маленьких дітей. Активний відпочинок, пов'язаний з освоєнням культурного середовища, властивий тільки 30–40 % родин. Але це пояснюється не тільки віддаленістю житлового району від центру міста, але й поганою організацією дозвілля за місцем проживання та відсутністю традицій активного відпочинку [14, 15, 16].

Отже, підсумовуючи результати досліджень бачимо, що для батьків з дитячим віком до 7 років основною перешкодою відвідування закладів дозвілля є відсутність допомоги в догляді за ними. Таким чином, робимо висновок, що при цих закладах необхідно створювати спеціалізовані дитячі сектори з гнучким режимом роботи. Потреба в них очевидна, адже 80 % опитаних жителів житлових районів Києва, Рівного, Лисичанська проводять вільний час разом з дітьми. Серед бажаних закладів, що їх прагнуть мати поблизу від житла, називали спортзал, тренажерний зал, басейн (50 %), кінотеатр (48 %), бібліотеку (44 %), клуб (29 %). Також опитування виявило спрямування інтересів на форми дозвілєвої діяльності, які відповідають колективам і малим групам (дитячі гуртки, ігрові клуби, клуби за інтересами, інтернет-кафе, заняття у бібліотеках, майстернях, фізкультурно-оздоровчих комплексах і т. ін.).

Дозвілля людей літнього віку більшою мірою, ніж дозвілля інших категорій населення, пов'язане з місцем проживання. Результати авторських обстежень житлових районів міст України показують, що понад 50 % пенсіонерів віддають перевагу відпочинкові поблизу свого житла.

Наближені до житла об'єкти дозвілля суттєво підвищують комфорт помешкання і обслуговування населення, забезпечуючи при цьому соціально-економічний ефект. Показники соціального ефекту це — збільшення вільного часу, поліпшення здоров'я, зменшення захворюваності і підвищення культурного рівня населення. Так, наприклад, існує кількісний взаємозв'язок між систематичним заняттям фізкультурою і спортом, і такими показниками, як зниження захворюваності і зростання продуктивності праці [17].

Різні за змістом способи проведення вільного часу створюють відповідні види дозвілля: творчий — активний, або нетворчий — пасивний. На сьогоднішні вчені нараховують до 500 різних форм і видів дозвілля.

Зупинимося на цільових функціях дозвілля. Найпростіші з них — розваги. Ігри, атракціони, концерти, видовища, танці — це ті форми дозвілля, у яких дана функція виражена найбільше. Відповідно, ігротеки, цирк, концертні зали, стадіони, інтернет-кафе, нічні клуби, дискотеки, танцювальні зали і майданчики є необхідними місцями масових розваг.

Варто зауважити, що спілкування — особливий вид дозвілля, який характеризується невимушеністю, розважальністю і безпосередньою залежністю від інтересів та настроїв людей. На дозвіллі функціонально-рольові «відстані» між людьми зникають, превалюють симпатії, спільність захоплень та інтересів, комунікабельність. Виховне значення дозвілля пов'язане з його якістю, змістом, різноманітністю форм, функціями, мірою прихильності людини до дозвіллевої діяльності, станом роботи закладів культури і спорту.

Яка ж структура дозвілля? Наведемо найбільш розповсюджену структуру дозвілля — розподіл його на родинне і позародинне.

Проведені соціологічні дослідження показують, що приблизно 2/3 дорослого населення країни орієнтовані на домашній спосіб проведення дозвілля і це не випадково. «Одомашнювання культури», накопичення застійних явищ у роботі закладів дозвілля, культурно-видовищного і фізкультурно-спортивного призначення, зростання матеріального забезпечення окремих верств населення, зумовили пасивне сімейне дозвілля [18].

Провівши дослідження бюджету вільного часу, виявили тенденції до посилення індивідуалізації дозвілля у містах. Так, скажімо, 60 % бюджету вільного часу населення проводить у квартирах, причому ці особливості залежать від віку людей. 18–24-літні витрачають на домашній відпочинок і заняття в квартирі близько половини свого вільного часу, 40-літні — 70 % і більше. У робочі дні вдома проходить 60–70 % вільного часу, у вихідні — близько половини.

Одним з аргументів щодо проведення пасивних занять у вільний час є втома після роботи. Об'єктивна ситуація у сфері виробництва (прискорення його ритму, збільшення потоку негативних впливів на працівника, збільшення від-

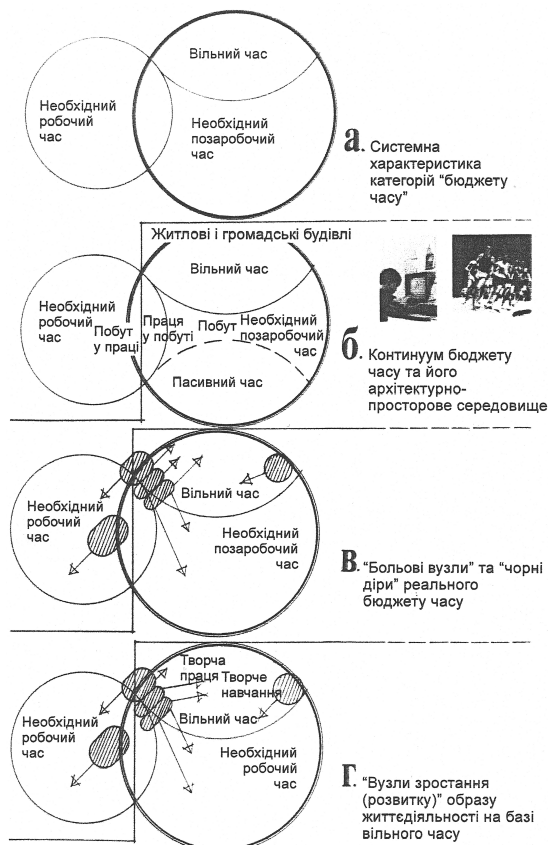

Рис. 1. Структура бюджету часу

призначення, які упродовж тривалого часу недостатньо враховували зростаючі духовні потреби населення, не створювали необхідних умов для різних занять у вільний час, повільно розвивали самодіяльні засади дозвілля. Результатом цього є зниження відвідування клубів і фізкультурно-спортивних закладів.

У діяльності спортивних організацій виразніше проявляються тенденції, орієнтовані на спорт високих досягнень. Причому, з одного боку не використовувалися належним чином можливості масової фізкультури, відставали від нагальних потреб населення, а з іншого — формувався масовий відвідувач спорткомплексів, що споживав послуги фізкультурних організацій і споруд тільки як глядач, а не як учасник спортивних змагань і занять фізкультурно.

Порівняно з сімейним дозвіллям, колективні його форми мають свою специфіку. Зокрема, рівень їхньої організації визначається об'єктивними і суб'єк-

тивними факторами (наприклад, ступінь інформативності в роботі і т. ін.) зумовлює різні фізичні і психічні перевантаження. Природно, людині необхідна розрядка, відпочинок, яку вона й знаходить у себе вдома. Таким чином, вдома на роботі обмежує активність поза нею. Очевидно, нейтралізація впливу цієї обставини можлива шляхом полегшення умов праці, введенням, де це можливо, зон психологічного розвантаження на підприємствах, в установах та організаціях.

Друга причина пасивного дозвілля — посилення процесу «одомашнювання» духовної культури, що у вигляді інтернету, музичних записів, комп'ютерних ігор, все більше і частіше «осідає» у квартирах. Третя причина розвитку пасивного дозвілля — незадовільна робота закладів відпочинку культурно-видовищного і фізкультурно-спортивного

тивними обставинами, умовами проведення вільного часу, професійним рівнем працівників закладів культури і спорту, досконалістю методики їхньої роботи, ступенем залучення до іншої діяльності її учасників, мікрокліматом групи, клубу, секції і т. ін.

Розвиток сфери дозвілля, насамперед її матеріально-технічної бази, стримувався в радянський період так званим «залишковим принципом фінансування», тобто недооцінкою значущості цієї сфери у розвитку суспільства та недостатнім державним фінансуванням (капітального будівництва, збільшенням дотацій, підвищенням рівня заробітної плати працівникам сфери культури), що гальмувало розвиток культури.

Сьогодні в Україні відбуваються складні соціально-економічні процеси, що природно відображається й на формуванні інфраструктури культури та дозвілля.

Організація дозвілля за цих умов стає важливою соціальною проблемою, що починає виступати як самостійний елемент у системі обслуговування населення. Як показують дослідження культурних інтересів, прагнення людей до активних форм проведення дозвілля збільшується з кожним роком. Водночас рівень розвитку закладів, які покликані вирішувати ці завдання зовсім не відповідає зростаючим потребам.

Для вирішення проблеми дозвілля недостатньо збільшити кількість тих чи інших культурних і фізкультурно-спортивних закладів, або інакше розподілити їх між містами. Необхідно створити якісно нове середовище, що об'єднуватиме в собі багато функцій, які сприятимуть активному формуванню всебічно розвинутої, гармонійної особистості.

Спільний розгляд проблем вільного часу і дозвілля — як форми існування людини, а з іншого боку практичних проблем формування типології закладів дозвілля і їхнього архітектурно-просторового забезпечення — підкреслює значущість самореалізації особистості, її творчої діяльності, спілкування в усіх життєвих проявах [19].

1. *Время населения: Динамика его использования / РАН. Ин-т социологии; Отв. ред. Патрушев В. Д. — М., 1992. — 149 с.*
2. *Думенов Д. И. Бюджет времени населения. Статистика, анализ, проектирование / Д. И. Думенов, В. М. Рутгайзер, А. И. Шмаров. — М.: Финансы и статистика, 1984. — 160 с.*
3. *Дюментон Г. Анализ культурных потребностей — основа проектирования общественно-культурных центров / Г. Дюметон, И. Лежава // Сб. научн. тр. НИИТИ. — М., 1969. — С. 15–18.*
4. *Піча В. М. Культура вільного часу: (Філософсько-соціологічний аналіз) / В. М. Піча. — Львів : Світ, 1990. — 151 с.*
5. *Dumazedier J. Sociologie empirique du Coisir. Critique et contrecritique de la civilization du Coisir. — Paris, 1974. — 250 p.*
6. *Лобанов Ю. Н. Отдых и архитектура: будущее и настоящее / Ю. Н. Лобанов. — Л.: Стройиздат, 1982. — 200 с.*
7. *Кандилис Ж. Стаття архітектором / Ж. Кандилис. Пер. с франц. — М.: Стройиздат, 1979. — 272 с.*

8. *Куцевич В. В.* Методичні рекомендації з формування архітектурного середовища дозвілля / В. В. Куцевич. — К. : Мінкультури України — Український центр культурних досліджень, 1999. — 120 с.
9. *Милашевская Е. К.* Клубы / Е. К. Милашевская, М. Е. Прянишников, М. Р. Савченко. Под общ. ред. М. Р. Савченко. — М. : Стройиздат, 1990. — 248 с.
10. *Куцевич В.* Еволюція формування об'єктів культури та дозвілля / В. Куцевич // Дослідницькі та науково-методичні праці. Українська академія мистецтв. — К. : НАОМА, 2007 (частина друга). — Вип. 14. — С. 248–260.
11. *Орлов Г. П.* Активный отдых как фактор развития личности / Г.П. Орлов, В. И. Букреев. — М., 1981. — 151 с.
12. *Патрушев В. Д.* Как и с кем проводит свободное время горожанам / В. Д. Патрушев // Социологические исследования. — 1986. — № 4. — С. 59.
13. *Коробицина И. Л.* Учреждения по организации досуга населения пенсионного возраста / И. Л. Коробицина // Социальные проблемы архитектуры жилой среды : материалы совещания комиссии СА СССР по архитектуре жилой среды. — М. : СА СССР, 1984. — С. 82–84.
14. *Бахитейн И. М.* Социальные функции досуга и проектирование объектов культуры : Автореф. дис. канд. филос. наук : 09.00.08 / Ин-т социолог. исслед. АН СССР. — М., 1985. — 18 с.
15. *Янкова З. А.* Проблемы большого города. Опыт социологических исследований / З. А. Янкова, И. Ю. Родзинская. — М. : Наука, 1982. — 125 с.
16. *Терехова О. В.* Индустрия досуга в США / О. В. Терехова. — М. : Наука, 1983. — 176 с.
17. *Амбарцумян К. М.* Вопросы социально-экономической оценки комплексов обслуживания при жилище / К. М. Амбарцумян, Э. Н. Акжигитова // Жилищное строительство, 1988. — № 11. — С. 9–11.
18. *Ковтун О. М.* Дозвілля розумне, змістовне / О. М. Ковтун, В. І. Тарасенко. — К. : Знання, 1987. — 31 с.
19. *Куцевич В. В.* Архітектурна типологія громадських будинків і споруд. Сучасні тенденції розвитку / В. В. Куцевич // Наук.-техн. збірн. — К. : КНУБА, 2014. — Вип. 35. — С. 54–59.

**Социологические аспекты свободного времени,
как предпосылки формирования учреждений досуга**

Вадим Куцевич

Аннотация. В статье освещается феномен свободного времени и его влияние на создание предпосылок формирования соответствующих учреждений досуга.

Ключевые слова: свободное время, досуг, общение, общественные отношения, социальные группы, организации обслуживания, жилые районы.

**Sociological aspects of free time, as a prerequisite for the formation
of leisure facilities**

Vadym Kutsevych

Annotation. The article highlights the phenomenon of free time and its impact on the creation of prerequisites for the formation of relevant leisure activities.

Keywords: free time, leisure, communication, public relations, social groups, service establishments, residential area.